

Oceaanreizigers en kruisvaarders

Twee voorbeelden van het gebruik van films in lessen levensbeschouwing

OSKAR KROES

In veel kabinetkasten van levensbeschouwingslokalen zijn hele reeksen verstofte dvd's en soms zelfs nog videobanden te vinden. Blijkbaar hebben we als docenten levensbeschouwing de neiging om aan te nemen dat films goede ondersteuning kunnen bieden in onze lespraktijk. Niet vreemd, natuurlijk, omdat een beetje goede film existentiële thema's gebruikt om ons mensen te raken. Een van de krachten van het gebruik van popular culture is dat het theoretische stof tastbaar maakt. Het wordt voor veel leerlingen ineens duidelijk dat ze niet zoals bij alle schoolvakken lijdzaam dingen uit een of ander boek in hun hoofd aan het stampen zijn voor weer een volgende toets, maar dat levensbeschouwelijke thema's daadwerkelijk voorkomen in dimensies die voor hen intrinsieke betekenis hebben. Daarom wil ik in dit artikel twee voorbeelden geven van hoe films gebruikt kunnen worden.

Let op: spoiler-waarschuwing!

Vaiana: ontdekken wie je werkelijk bent

De Disney-film *Vaiana (Moana)* uit 2016 doet het altijd goed bij leerlingen. Een deel van hen kan waarschijnlijk uit volle borst meezingen met de (Nederlandse versie van de) liedjes. De film speelt zich af rond de kleurrijke tropische eilanden in de Stille Oceaan en zit vol eigentijdse humor. Het verhaal samengevat in één zin klinkt misschien niet zo interessant: de Disney-'prinses' Vaiana wordt uitverkoren door de oceaan zelf om de halfgod Maui te zoeken om samen met hem het hart van de godin Te Fiti terug te brengen en daardoor haar thuiseland van verval te behouden. Toch bevat de film een aantal lagen die erg interessant zijn om te beschouwen. Drie daarvan wil ik graag belichten in dit artikel.

Scheppingsverhalen: “You’re welcome”

Het verhaal van *Vaiana* is losjes gebaseerd op Polynesische mythologie. Dat is de eerste laag. Een van de belangrijkste personages is de flamboyante halfgod Maui, naar eigen zeggen “gedaanteverwisselaar, halfgod van de wind en zee, held der mensheid”. Hij is gemodelleerd naar de mythologische halfgod Maui. Over hem bestaan heel erg veel verhalen, waar in het liedje *You’re welcome* (Nederlands: *Geen dank hoor*) naar verwezen wordt. Het gaat in dit liedje vooral om scheppingsmythen.

Hoewel Maui in de mythologie vaak omschreven wordt als bedrieglijk figuur, staan er ook een heleboel scheppingsdaden op zijn naam in verschillende versies van verschillende volken van de Stille Zuidzee. Bijvoorbeeld: Maui heeft beschikking over een magische vishaak, waarmee hij de eilanden uit de Grote Oceaan getrokken zou hebben. Hij zou de hemel opgetild hebben, zodat de mensen rechtop konden gaan lopen en met zijn vishaak zou hij de zon vertraagd hebben, zodat er voor mensen een geschikte daglengte ontstond. Hij zou de eerste palmboom hebben laten groeien door een monsterachtige aal te doden en begraven.

Zulke scheppingsmythen zijn geschikt voor leerlingen, met name uit de onderbouw, om te analyseren. Zij kunnen gebruikt worden in de context van andere (scheppings)mythen. Laat de leerlingen nadenken en uitpluizen: Wat wordt er nu precies verteld in de verhalen? Hoe verklaren de Polynesische volkeren waarom de wereld gevormd is zoals die is? Welke wijze lessen kan je leren uit de verhalen over Maui? Welke vergelijkingen kan je trekken met scheppingsverhalen uit andere tradities?

Als docent zou je er ook voor kunnen kiezen om niet de hele film te laten zien, maar enkel het liedje via YouTube.

Tatoeage van Maui, die de zon vangt (beeld uit *Vaiana*).

Uiterlijke kenmerken van levensbeschouwingen

Veel methodeboeken en docenten werken met kenmerken van religies en levensbeschouwingen, zoals inspirerende personen, geschriften, heilige plaatsen rituelen en symbolen. De film *Vaiana* leent zich ook uitstekend voor het analyseren van levensbeschouwelijke uitingen. Deze zijn duidelijk in de film verwerkt, maar exotisch van aard zodat de leerlingen bij uitstek hun kennis van deze begrippen kunnen toepassen.

In mijn lessen heb ik de leerlingen na behandeling van de begrippen een tabel laten invullen met de bovengenoemde kenmerken en deze achteraf klassikaal besproken.

Wat hierbij wellicht opvalt, is dat de Polynesiërs hun verhalen anders overbrengen dan wij in het Westen gewend zijn: de verhalen worden niet opgeschreven, dus het woord 'geschriften' moet kennelijk breder opgevat worden: de verhalen worden geschilderd op matten, getatoeëerd op lichamen en verteld in dansvorm.

De meeste leerlingen bevinden zich tijdens de middelbare school op een kritiek moment van identiteitsvorming.

Levenslessen

Het ontdekken van de diepere laag zal met name voor bovenbouwleerlingen een interessante uitdaging vormen en een bron van reflectie en gesprek. Hierbij komt ook kennis over thema's en patronen van pas, want één van de patronen in de film is dat bijna alle personages zichzelf niet zijn: het volk in *Vaiana* is al decennia lang gesetteld op een eiland en is daardoor vergeten dat het in wezen een volk van zeevaarders is; Maui verbloemt zijn onzekerheid door bravoure en denkt dat hij zonder zijn verloren vishaak zichzelf niet meer waar kan maken; de godin Te Fiti is niet langer de leven-gevende godin die zij ooit was, doordat Maui haar hart gestolen heeft. In de film herontdekken de personages gaandeweg wie ze werkelijk zijn, wat voor ieder een enorm transformatieve uitwerking heeft.

Vaiana daarentegen heeft juist een erg uitgesproken identiteit. Met nadruk spreekt ze haar naam uit en waar ze voor staat. De meeste leerlingen bevinden zich tijdens de middelbare school op een kritiek moment van identiteitsvorming. En deze film kan bij uitstek een insteek zijn om de leerlingen uit te dagen om uit te drukken wie zij zelf dan werkelijk zijn en waar zij voor staan.

Net als Vaiana zullen veel van de leerlingen ook anders naar zichzelf en de wereld kijken dan hun ouders doen. Hoe zit dat bij hen zelf? Welke waarden zijn voor hen belangrijk? Zijn dat dezelfde als de waarden van hun ouders?

Vaiana's mentor is haar oma. Zij zegt Vaiana nooit wat ze zou moeten doen of laten, maar ze is er onvoorwaardelijk voor haar en stelt de juiste vragen. Hebben de leerlingen ook zo'n persoon in hun leven? Hoe zouden zij het beste geholpen kunnen worden? Op wat voor manier staan zij zelf hun vrienden bij? Op het dieptepunt van het verhaal wordt Vaiana overvallen door een existentiële twijfel, maar uit het terugvinden van wie ze is, put ze een grote kracht. Indien gevraagd komen leerlingen (overigens bij heel veel films) vaak met "geef nooit op", als levensles van de film. Daarvoor valt in de film *Vaiana* het een en ander terug te zien. Tegen alle wensen en verwachtingen van haar thuis in, gaat Vaiana haar eigen pad en dat gaat niet altijd van een leien dakje. Vraag de leerlingen: is succes het afwezig zijn van falen? Waarover twijfel jij over jezelf of het leven? Wanneer heb jij gefaald? Hoe ben je daardoor gegroeid? Is falen misschien onderdeel van succes?

De godin Te Fiti is, nadat haar hart gestolen was, veranderd in de lava-demon Te Ka. Doordat zij zich is gaan identificeren met haar pijn, is zij monsterachtig geworden. Vaak weten leerlingen wel te benoemen dat pestkoppen vaak zelf eerder het slachtoffer van pesten geweest zijn. Dit is een voorbeeld van hoe pijn in het verleden het menselijk gedrag kan beïnvloeden. Misschien kunnen de leerlingen zelf ook voorbeelden vinden om hen heen of in *popular culture* van mensen die agressief handelen, niet omdat het in hun aard ligt, maar als gevolg van dingen in het verleden?

Wat hierboven beschreven staat is wat ik zelf uit de film gehaald heb, maar het kan natuurlijk zijn dat de leerlingen met nog hele andere thema's en interpretaties aan komen zetten. Dat is wellicht erg waardevol om met elkaar uit te wisselen. Dit proberen te begrijpen van de eigenlijke boodschap, het overstijgende plaatje, biedt veel ruimte voor gesprek.

Qua werkvormen is er van alles mogelijk. Je zou kunnen inzetten op een goed klassengesprek, of er een schriftelijke kijkopdracht van maken, of zelfs een creatieve verwerkingsopdracht. Misschien kan je de leerlingen introduceren met archetypen, monomythe of verhaalstructuren.

Kingdom of Heaven: What man is a man who does not make the world better?

Deze film heeft mij persoonlijk erg aan het denken gezet over het mens dat ik wil zijn. Ik heb de waarde van ridderlijkheid hierdoor nader onderzocht: het dapper genoeg zijn om niet weg te kijken wanneer datgene waar ik voor sta, bedreigd wordt en het eerlijk zijn en integriteit boven eigenbelang zetten.

Balian in de woestijn na een schipbreuk met weinig anders dan zijn vaders zwaard (beeld uit *Kingdom of Heaven*).

Kingdom of Heaven zou in de bovenbouw gebruikt kunnen worden, met name om ethiek handen en voeten te geven. Hij komt uit 2005, dus het is waarschijnlijk dat veel van de leerlingen hem nog niet gezien hebben. Het is een historisch drama, geïnspireerd op het leven van Balian van Ibelin (± 1143-1193), een edelman die leefde in het Koninkrijk van Jeruzalem gedurende de kruistochten.

Samenvatting

In de film is Balian een smid in Frankrijk, die tot aan het begin van de film niets weet over zijn adellijke afkomst. In de rouw over de zelfdoding van zijn vrouw, besluit hij om naar het Heilige Land af te reizen in de hoop dat hij daarmee vergeving voor haar zonde af kan smeken.

Tijdens de tocht sterft Balian's vader, die op zijn sterfbed Balian tot ridder slaat, wat hem tot de nieuwe baron maakt van de streek Ibelin. Hij laat Balian een eed zweren, die cruciaal wordt in het verhaal: "Treed je vijanden zonder vrees tegemoet. Wees dapper en oprecht zodat God van je houdt. Spreek altijd de waarheid ook al wordt het je dood. Bescherm de hulpelozen en doe geen kwaad." En Balian ontmoet vriend en vijand al voordat hij beseft wat voor rol zij zullen gaan spelen.

In het Heilige Land belandt hij in een wespennest van intrige. De huidige koning (Boudewijn IV, "de Melaatse") heeft geprobeerd de vrede te bewaren, maar lijdt aan lepra en is stervende. Zijn schoonzoon en beoogde opvolger Guy de Lusignon is uit op oorlog met de Arabieren. In zijn tijd in het Heilige Land houdt

Balian zich aan zijn eed en zet zijn leven op het spel om de levens van hulpeloze burgers te redden.

De stervende koning stelt de list voor om Guy te laten vermoorden, zodat zijn vrouw Sibylla, de zus van de koning, kan hertrouwen met Balian. Ondanks dat Balian al verliefd is op Sibylla en dat duizenden levens gespaard zullen blijven als Balian de nieuwe koning zou worden, weigert Balian. Zijn eed en ridderlijkheid beletten hem om een weerloos iemand kwaad te doen.

Na de onvermijdelijke dood van de koning wordt Guy gekroond als nieuwe koning. Hij krijgt de oorlog die hij wilde, maar in de veldslag tegen Saladin wordt zijn leger in de pan gehakt.

Saladin marcheert door naar Jeruzalem en Balian en een handjevol van zijn ridders zijn de enige getrainde verdedigers. Wanneer het moraal een dieptepunt bereikt, slaat Balian honderden van de stadsbewoners tot ridder, wat hen vervult van trots en hen bekrachtigt, tot ergernis van de kerkelijke patriarch van Jeruzalem.

De verdedigers weten net zo lang stand te houden tot er onderhandeld gaat worden en Balian geeft Jeruzalem over aan Saladin, op voorwaarde dat de christenen vrije uitgeleide uit Palestina krijgen.

*What man is a man
that does not make the world better?*

Toepassing

Een van de motieven in de film is het morele dilemma tussen principieel blijven of pragmatisch handelen. Daarom heb ik *Kingdom of Heaven* gebruikt om het verschil tussen beginsel- en gevolgenethiek duidelijk te maken. Ik heb gekozen voor kijkvragen, vaak gebaseerd op passages uit de film, waarvan ik er een aantal wil delen ter inspiratie.

In het begin van de film zegt de priester van het dorp dat de vrouw van Balian in de hel is, omdat ze zichzelf gedood heeft. In deze tijd bepaalde de kerk voor iedereen wat goed en wat slecht was. Leg uit waarom dit een vorm van beginselethiek is.

“Wat voor mens is een mens die de wereld geen betere plek probeert te maken?” staat op de balk in de smidse van Balian. Leg uit wat deze spreuk betekent en wat het met ethiek te maken heeft.

“Treed je vijanden zonder vrees tegemoet. Wees dapper en oprecht (...) Spreek altijd de waarheid ook al wordt het je dood. Bescherm de hulpelozen en doe geen kwaad.” Dat is de eed die Godfrey zijn zoon Balian laat zweren. Leg uit waarom deze eed, die steeds terugkomt in het verhaal, een duidelijk voorbeeld van beginselethiek is.

Een van de vrienden van Balian zegt tegen hem: “Heiligheid is het verrichten van goede daden. En moed [tonen] voor hen die zichzelf niet kunnen verdedigen. En goedheid...” hij tikt op Balian's hoofd en borst “...zit hier en hier. Met wat jij iedere dag beslist, word je een goed man. Of niet.” Leg uit wat dit met ethiek te maken heeft.

Tijdens het schaken zegt koning Baldwin: “Een koning kan een man bewegen, een vader een zoon opeisen, maar onthoud, ook al zijn zij die jou bewegen koningen of machthebbers, jij gaat over je eigen ziel. Eenmaal voor God kan je niet zeggen: ‘anderen dwongen me om zo te handelen’ of dat deugdzaamheid even niet uitkwam.” Leg uit wat hij hiermee bedoelt en ook of dit past bij het mensbeeld van Sartre.

Als de koning voelt dat hij bijna gaat sterven, geeft hij Balian een keuze: óf Guy de Lusignon (die getrouwd is met Sibylla, de zus van de koning) wordt de nieuwe koning in Jeruzalem, óf Guy wordt verraden en geëxecuteerd, zodat Balian met Sibylla kan trouwen om zo koning te worden. Wat kiest Balian en waarom? Is zijn ethische visie er een van gevolgen- of beginselethiek? Wat vind jij van zijn beslissing?

Sibylla zegt tegen Balian: “Er komt een dag dat je zult wensen dat je één kleine misstap had begaan om een veel hoger doel te bereiken.” Welke misstap bedoelt ze? Redeneert zij vanuit gevolgen- of beginselethiek? En ben je het met haar eens?

In de film komen personages voor die echt bestaan hebben en ook gebeurtenissen die echt plaatsgevonden hebben, maar de historische feiten zijn wel veranderd om tot dit verhaal te komen. Mag de regisseur een verhaal vertellen dat niet klopt met de feitelijke geschiedenis? Analyseer dit morele dilemma.

Door deze vragen heb ik de film vooral ingezet om de leerlingen de cognitieve begrippen te laten verwerken. Als ik nog eens gebruik van deze film zou maken, zou ik ook inzetten op persoonlijke reflectie. Wat is belangrijker: principes of resultaten? En waarom? Voor welke principes staan de leerlingen zelf? In wat voor situaties zouden hun idealen in het geding komen en wat zouden zij daar tegen doen? En ook: *what man is a man who does not make the world better?*

Conclusie

In dit artikel heb ik geprobeerd om aan de hand van twee concrete voorbeelden inspiratie te geven aan collega's om films nog doeltreffender in te zetten in hun lessen. Belangrijk is om voor ogen te houden waarom je een bepaalde film zou willen inzetten. Films kunnen een heel doeltreffend middel zijn om lesstof levend te maken. *Vaiana* biedt mogelijkheden op verschillende lagen voor verschillende niveaus. *Kingdom of Heaven* is goed bruikbaar rond het thema ethiek. Beide films bieden ruimte voor persoonlijke reflectie en gesprek.